

6. Будко Т.В. Судово-лінгвістична та несудова (наукова) лінгвістична експертизи (теоретико-правові аспекти). *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 306–320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_38 (дата звернення: 12.06.2022 р.).
7. Van Leeuwen T. Multimodality. *The Routledge handbook of applied linguistics* / ed. J. Simpson. New York : Routledge, 2011. P. 668–682.

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-258-9-3>

Будко Тетяна

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
Головний науковий співробітник
(наукової установи) ІСТЕ СБ України

**КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВИПРАВДУВАННЯ,
ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЯ ЇЇ УЧАСНИКІВ
(ЕКСПЕРТНО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110–ІХ, у зв'язку із чим КК України, серед іншого, доповнено статтями 436–2 та 111–1. Звичайно, з'явилися і перші науково-практичні коментарі до цих статей, де майже одностайно йдеться про необхідність, навіть обов'язковість проведення судово-лінгвістичних (семантико-текстуальних) експертиз по певних моментах для подальшого визначення юристами у частині, насамперед, предмету злочину. В результаті експертні установи України завалені матеріалами за вже відкритими кримінальними провадженнями та з метою їх відкриття за ознаками вчинення відповідних злочинів. Більш того, автори коментарів рекомендують

співробітникам правоохоронних органів перед тим, як призначати експертизу, проконсультуватися з експертом-лінгвістом.

А в експертів-лінгвістів, думкою яких, до речі, ніхто не поцікавився при формуванні змісту статей 111–1 та 436–2 КК України, виникає багато питань з приводу однозначного розуміння зазначених статей та питань, які їм ставлять замовники у контексті цих статей, взагалі з приводу призначення деяких експертиз. Експерт – особа, яка прямо несе кримінальну відповідальність, на відміну від слідчих, прокурорів, адвокатів. Отримавши матеріали на дослідження, експерт також уважно ознайомлюється з постановою чи ухвалою, тобто усвідомлює, звідки з'явилися ці матеріали, вивчає доступний йому процесуальний аспект провадження. Війна обов'язково завершиться, і тоді не можна буде списати на війну наші похибки, виконання тих експертиз, які не мали виконувати.

Почнемо зі статті КК України 436–2 – Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників.

1. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років [1].

З позицій проведення судово-лінгвістичної експертизи не зовсім зрозумілим є вживання терміну «*глюорифікація*». Його значення – вихваляння, возвеличення чи звеличення, славослів'я, спів дифірамбів, надмірне захвалювання тощо. А якщо здійснюється сухий, неемоційний, але позитивно-упереджений аналіз, висловлюється позитивна чи схвальна оцінка (без акцентування на тому, що відбулося захоплення якоїсь української території) дій, вчинків, поведінки, політики осіб, які здійснювали (здійснюють) збройну агресію, представників збройних формувань РФ, незаконних збройних формувань так званих ДНР, ЛНР, озброєних «козаків» і т.ін., новоявлених «мерів» тимчасово окупованих міст? Наприклад, висловлювання такого змісту: у російських вояків безліч зброї, їх добре годують, вони воюють професійно, а в [тимчасово окупованій] області стало жити краще – підвищили пенсії, знизили комунальні тарифи, з'явилося багато продуктів, ліків, відремонтували дороги, мости, спокійно відсвяткували День Перемоги, можна гроші заробити на склі, тому що воно значно дешевше в РФ, тощо. З позицій лінгвістики – це не глюорифікація. Але замовникам експертиз це складно пояснити, також складно їх переконати, щоб вони спробували в таких ситуаціях надавати оцінку матеріалам з позицій нанесення шкоди інформаційній безпеці України (якщо матеріали поширені). На думку експертів, юристи мають чітко визначитися, що вони мають на увазі під терміном «глюорифікація», на кшталт, як вони визначилися із тлумаченням закликів до певних дій (до речі, значення заклику за лінгвістичним тлумаченням значно вужче, ніж за юридичним).

Слід зазначити, що в цій частині статті 436–2 КК України не говориться про спосіб, форму, через які здійснюється виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ, глюорифікація відповідних осіб. З огляду на це під дію даної статті можуть підпадати приватні телефонні розмови, листування, бесіди у сімейному колі, десь на вулиці між друзями, просторікування в Ощадбанку або на лавці біля під'їзду певної категорії електорату 80+ тощо.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 року тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану,

можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією України, серед іншого, статтею 31 («Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції»), статтею 32 («Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України»), статтею 34 («Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»), статтею 41 («Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися... результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»). Ступінь обмеження, критерії обмеження прав і свобод чітко не вписані ані українським законодавством, ані міжнародним. В той же час обмеження прав і свобод людини та громадянина не є їхнім скасуванням. Як зазначалося в одному з рішень Конституційного Суду України, скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, а звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. Так, як саме і до якого ступеню обмежується, наприклад, право на *таємницю* листування, телефонних розмов?

На практиці дія правового режиму воєнного стану спричинила замовлення експертиз та експертних досліджень за матеріалами приватних телефонних бесід, особистого листування, записаних на мобільний телефон ідеологічних конфліктів у сімейному колі, приватних бесід на вулиці, у кав'ярнях і т. п., при чому здебільшого зазначені об'єкти кримінального переслідування не проявляють власні переконання публічно, прилюдно, не вчиняють дій на підтримку ворога, на допомогу агресору. Сучасні технічні засоби в принципі дозволяють здійснювати тотальний контроль за телефонними розмовами, листуванням населення, неабияка частина якого в Україні зараз вкрай політизована, багато чим не задоволена і багато чого базикає та пише, люди розгублені, потребують морально-психологічної підтримки. Може, якось все ж таки більше приділимо уваги злочинам, які прямо, а не опосередковано, загрожують національній безпеці України, приділимо більше уваги тим, хто займається розвідувально-підривною діяльністю на користь ворога, хто заробляє на війні, хто публічно агітує за окупанта

(тоді вже будемо здійснювати прослуховування, виїмку кореспонденції тощо)?

На додаток: трапляються непоодинокі випадки призначення експертиз за заявами громадян чи протоколами допиту свідків, де особа А стверджує, що особа Б висловилася схвально про російську армію, про В. Путіна, що чекає на звільнення від фашистської хунти, і слідчий ставить питання експерту – чи містяться перелічені вище у ст. 436–2 ознаки злочину у висловлюваннях особи Б. По-перше, протокол допиту свідка є самостійним доказом у справі, тоді давайте вже підкріплювати всі протоколи допиту висновками експертів (*а чи не бреше свідок, а що він мав на увазі, коли казав щось, а чи є висловлене ним фактичним твердженням або припущенням*). По-друге, переклад чужих слів у таких справах не може бути самостійним об'єктом експертного дослідження. Висновок експерта не буде стосуватися особи Б, яку підозрюють у вчиненні злочину, про що експерт завжди зазначає. Більшість замовників прекрасно це розуміє, тому нам, експертам, неприємно, що деякі слідчі, оперативні співробітники і т. д. висловлюють незадоволення на рівні керівництва відповідними примітками експертів. А ще гірше, щоб обійти такі примітки, замовники почали ставити питання щодо наявності ознак глорифікації, виправдування, тощо вже не стосовно особи Б (підозрюваного), а взагалі у змісті показів особи А. Це не допоможе – експерт все одно зазначить, що про таке йдеться з чужих слів. Покази треба перевіряти, а не звальювати їх підтвердження на експертів. Тим більш, на сьогодні трапляються непоодинокі випадки обмови конкурентів по бізнесу, по політичній чи іншій кар'єрі, випадки обмови з метою розправитися зі стороною певного конфлікту, привласнити чуже майно.

Що стосується частини 2 статті 436–2 КК України, то хотілося б зауважити, не рівень професіоналів правоохоронних органів, наприклад, розкриття злочину, вчиненого злочинним угрупованням у складі трьох осіб 1938, 1940 та 1941 років народження, які поширили шляхом наклеювання на стовпах дві рукописні листівки зі словами *«Вставай, страна огромная, вставай на смертный бой! Ждём освобождения!!!»*. Це моя особиста думка. Формально – справедливо.

Може, у випадках, коли не очікуються реальні наслідки на шкоду національній безпеці України, повернемося на законодавчому рівні до інституту профілактики?

До речі, у даній частині статті 436–2 КК України, за змістом, з огляду на вжиту кому («Виготовлення, поширення матеріалів...»), передбачається покарання не лише за поширення, виготовлення *та* поширення, а й просто за виготовлення матеріалів, у яких містяться виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України тощо. А якщо особа, приміром, написала оду В. Путіну просто для себе від «почуття вдячності» за обстріли (люди бувають різні), але ніде не поширила її, не поділилася нею і не збиралася цього робити?

У статті 111–1 КК України «Колабораційна діяльність» (Кодекс доповнено статтею 111–1 згідно із Законом № 2108-IX від 03.03.2022), на відміну від ст. 436–2, з'являється термін «публічний»:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення *та* утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень *та/або* дій держави-агресора, збройних формувань *та/або* окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями *та/або* окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України – караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації *та* проведенні незаконних виборів *та/або* референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до

проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої [1].

При цьому у примітці 1 до частини 1 статті зазначається, що публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

З одного боку розширили до розпливчатості змісту, а з іншого невинувато звинуватили. Тепер ми маємо таке: по-перше, невизначене коло осіб не означає значне коло, як в інших статтях КК України, по-друге, якщо десь на симпозіумі, як і в нас з вами, буде чітко визначене коло осіб списком, і хтось почне заперечувати збройну агресію РФ проти України тощо, то він не вчинить злочину, передбаченого даною статтею, тому що він буде пропагувати у *визначеному* колі осіб. На практиці експерт витрачає багато часу, проводить експертизу, доходить висновку, що у висловлюваннях осіб на зборах є, так би мовити, всі ознаки ст. 111–1 КК України, але, виявляється, що то були якісь закриті збори із чітко визначеним, підібраним колом осіб, тому вся експертиза була марною (думка частини прокурорів). Спочатку складається враження, що закралася помилка, але далі у примітці 1 надається вичерпний список засобів оприлюднення – лише мережа Інтернет або засоби масової інформації, тобто публічний виступ на зібраннях неполітичного, наприклад, військового, науково-практичного, соціально-економічного та іншого характеру, просто у місцях масового скупчення людей, не оприлюднений через засоби масової інформації, Інтернет, не може розглядатися як предмет злочину. І взагалі поширення матеріалів, у яких міститься заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, відноситься до раніше проаналізованої статті 436–2 КК України (а поширюватися вони теж можуть через мережу Інтернет та ЗМІ).

У статті 436–2 КК України не говориться про публічність, але вона у частині другій передбачається через поширення, у статті 111–1

КК України прямо вказується на публічність, але ця публічність суттєво звужується, до того ж в обох статтях згадується заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України. Взагалі-то «публічний» означає – який відбувається в присутності людей, прилюдний, призначений для широкого користування, відвідування, тобто це слово включає як обставини дії, так і її мету, що, на мою думку, і слід покласти в основу формування юридичного терміну «публічний», і водночас чітко визначитися з фактором обставин та з метою публічних дій. Наприклад, шляхом відмежування від приватного характеру (останнє добре виписано в юридичній літературі), щодо кількості осіб поширення інформації – точно не між двома особами, плюс спосіб оприлюднення, поширення інформації (який передбачає можливість ознайомлення з інформацією не у приватному колі), мета оприлюднення, поширення інформації, фактор усвідомлення власних дій.

У частині 3 статті 111–1 КК України говориться про здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також про дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Якщо йдеться про тимчасово окуповані території, то все зрозуміло, а от щодо неокупованих українських закладів освіти, то поняття стандартів освіти держави-агресора – надто широке. Навряд чи є якісь суттєві відміни у світі щодо стандартів навчання (особливо, в частині предмету) у природно науковій (фізика, хімія, біологія тощо), технічній, економічних галузях. Тут не йдеться про виступ на уроці якоїсь вчительки з біології у Харкові, яка переконувала, що російські війська не окупуєть території України, а визволяють населення. Мова про стандарти освіти, які включають програми, плани навчання, лекційний фонд і тому подібне. Мабуть, законодавець мав на увазі науки, навчальні дисципліни, де можливе, наприклад, викривлення, спотворення історії, культури України, заперечення права на національну самоідентифікацію українського народу?

У частині 6 цієї статті згадуються заходи політичного характеру та інформаційна діяльність у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, при цьому у примітках 2 та 3 зазначається, що під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо, а під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. Як бачимо, поширення інформації не звужується до використання з цією метою лише мережі Інтернет та ЗМІ, а політичні заходи не розглядаються з позицій присутності суто невизначеного кола осіб.

Ще одне питання до юристів – чому ніде не йдеться про поширення матеріалів, які провокують панічні настрої серед населення, переконують у необхідності, доцільності капітуляції перед РФ, або закликають до капітуляції? Чи це жодним чином не впливає на обороноздатність країни, не є підтримкою для ворога? Хоча тут теж треба бути обережним із формулюванням. Поняття «паніка» повинно включати такі складові, як масовість, прояв страху за уявної чи перебільшеної небезпеки, неконтрольованість, некерованість дій людей і т. д., а поняття «провокація» має розглядатися як навмисні дії з метою штовхнути людей на згубні для них вчинки, згубні вчинки для існування держави, її обороноздатності тощо. В той же час від зазначеного слід відмежовувати об'єктивний, критичний, неупереджений аналіз дій противника, заклики до евакуації населення з боку представників української влади, які теж можуть викликати паніку серед населення, але самі промовці мали на меті не посіяти паніку, а, навпаки, – зберегти життя людей, підвищити їх відчуття відповідальності за те, що відбувається, тощо.

Окрім вказаного, у кримінальних провадженнях за обома статтями експерти стикаються з постановкою замовниками питань щодо наявності негативної інформації у матеріалах, а також щодо форми її вираження – у вигляді фактичних тверджень чи оцінних (оціночних) суджень. До чого тут вся негативна інформація? І якими фактичними твердженнями висловлюється, наприклад, емоційна за своєю природою глорифікація особи, або які можуть бути фактичні твердження

у закликах? Це так само, як шукати фактичні твердження (тобто твердження про події, що вже відбулися) у погрозах вбивством, яке передбачається у майбутньому. Замовники зі сторони обвинувачення штучно перетягують питання щодо наявності негативної інформації, фактичних тверджень та оцінних (оціночних) суджень зі справ про приниження честі, гідності, ділової репутації, апелюючи до того, що адвокати про це кажуть у судах. Вибачте, ви теж юристи, доводьте абсурдність таких спроб виправдати обвинуваченого.

Зараз, як у 2014 році, повернулася ситуація, коли експерту до призначення експертного дослідження чи експертизи надаються на попередню оцінку величезні обсяги матеріалів, тобто спостерігається не консультування в експертів, а використання їх для здійснення попередньої правової оцінки матеріалу, що мають робити оперативні працівники, слідчі, а потім всіх і вся не влаштовують терміни виконання вже призначених експертиз.

Спостерігається й інша крайність – на дослідження надаються обрані самим замовником (тут вже й адвокатами) цитати, фрагменти, окремі слова з текстів та усних промов. Ми не працюємо з такими матеріалами, обраний вами фрагмент має надаватися у контексті, достатньому для об'єктивного визначення його (фрагмента) змісту. Були випадки, коли контекст свідчив про смисл висловлювання, протилежний до бажаного замовником.

Ще одна проблема. Коли йдеться про реалії тимчасово окупованих територій, про Російську Федерацію, про конкретні події у тому чи іншому регіоні України тощо, якщо не у постанові, не у листі, то якимось окремим додатком із позначкою «Для використання в роботі», замовник має надати інформацію довідкового характеру щодо посад певних осіб, які згадуються у матеріалах, функцій, які вони виконують, щодо конкретних фактів, які описуються у матеріалах, і т. п. Не всі експерти-філологи знають воєначальників російської армії, не всі встигають відслідковувати бойові дії на фронті, а взагалі-то експерт не повинен збирати фактичну інформацію, що стосується змісту розмови чи тексту.

Наступний аспект, який стосується всіх категорій справ. Судово-лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза – це

складний смисловий аналіз написаного, надрукованого, висловленого. Об'єктивний зміст кожного матеріалу, окремих висловлювань та слів у ньому встановлюється через роботу із тлумачними словниками, зіставлення словникових тлумачень із юридичними тлумаченнями понять, через аналіз загальнополітичного контексту, дослідження контексту всього матеріалу та найближчого контексту у реченні, у пов'язаних за змістом реченнях. Не може семантико-текстуальна експертиза, проведена на достойному рівні, відповідати на питання типу «Чи містяться у висловлюваннях А публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора? Якщо так, в яких саме словах та словосполученнях?». ДБР та НАБУ у справах про отримання неправомірної вигоди вже давно не ставлять таких питань, бо хабарник має бути цілковитим ідіотом, щоб чітко в окремих висловлюваннях чи словах вимагати конкретну грошову суму за відкрито проголошену послугу. Так само і тут, серйозний законспірований противник ніколи не буде закликати, агітувати явно і відкрито. Навіть, якщо ми стикаємося із відкритими заявами, особливо в усній формі, експерту слід доводити, що мається на увазі під займенниками («він», «це», «той»), під синтаксично неповними фразами, під якимись скороченнями, сленговими висловлюваннями тощо. У тих самих займенниках із діями до них може міститися головний зміст виступу, а якщо таке речення навести окремо у висновках, воно буде пустим, малоінформативним і не значущим. Наприклад, десь на трьох тисячах сторінок дослідженого екстремістського матеріалу містився єдиний заклик – «Приєднуйтеся до нас!» Якщо б експерти формально зупинилися на ньому, Україна б зараз мала великі проблеми із цим екстремістським угрупованням. Шановні замовники з боку обвинувачення, читайте наші висновки повністю, як їх читають адвокати. А взагалі для розуміння та ефективного використання висновків судово-лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи, яка є зараз однією з найбільш затребуваних у багатьох категоріях справ, бажано ознайомитися з цією експертизою і відповідними нормативно-правовими актами, методичними рекомендаціями на рівні навчання, як всі юристи знають почеркознавство, технічне

дослідження документів, експертизу аудіо-відео записів, фото-портретну експертизу тощо.

І останнє. Скільки можна пояснювати, писати у законах, інструкціях, що експерт не може вирішувати питання права? Апогеєм цього є досить розповсюджене питання з боку оперативних працівників (і навіть слідчих) – «чи містяться у висловлюваннях М. ознаки злочинів, передбачених ст. 436–2, 111–1 КК України, або ознаки інших злочинів або правопорушень?»

Проблемних питань багато, тут автор торкнулася найбільш поширених із них у середовищі експертів. Наша загальна експертна думка, виходячи з практики провадження експертиз та експертних досліджень, консультування замовників, – ст. 436–2, 111–1 КК України потребують уточнення та доповнення, а дія першої частини ст. 436–2 вже зараз за умовчанням має бути обмежена публічністю дій до внесення відповідних уточнень. Також загальне побажання експертів – внесіть заодно зміни у ст. 436, тому що пропаганда війни – це значно ширше поняття, ніж заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. Заклик в лінгвістиці є дуже вузькою категорією. Тим більше вже є експертна методика щодо встановлення наявності різних видів пропаганди у мовному повідомленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.06.2022).